Islamic Law (A Quarterly Journal of Law)
Vol.23 / No.90 / Autumn 2026
ISSN: 1735-3270
https://hoquq.iict.ac.ir
Article type: Research Article

The Strategy of Islamic Law in the Prosecution and Punishment of Security-Related Crimes: A Comparative Study

Seyed Alireza Razavi Arani
Ph.D. Student in Criminal Law and Criminology, Department of Criminal Law and Criminology, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran. Email: alirazavi.2006@gmail.com

Ahmad Abedi (Corresponding Author)
Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, University of Qom, Qom, Iran. Email: abediahmad@gmail.com

Hossein Jafari Taheri
Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: hjtaheri@yahoo.com

Use your device to scan and read the article online

Citation Razavi Arani, S.Y. ,Abedi, A. , Jafari Taheri, H. (2026). The Strategy of Islamic Law in the Prosecution and Punishment of Security-Related Crimes: A Comparative Study. Islamic Law (A Quarterly Journal of Law).23 (90): 5-40

10.22034/ilaw.2024.1973906.3121

Received: 03 November 2023 , Accepted: 10 May 2024

Abstract

There are two approaches of "mandatory or appropriateness" to prosecution and punishment. While the United States and the United Kingdom have the least benefit from the necessity of prosecuting security crimes; France has taken into account mandatory prosecution in criminal matters and appropriateness in misdemeanors with an intermediate situation. The current study, with descriptive and analytical methods, tries to explain the integrated approach of Islamic law to the central role of the "principle of expediency" in the issuing of sentences and the targeting of "security criminal reformation". However, in Iranian laws, security crimes are usually the first option to be exempted from arafaqi rulings; However, the government decree dated 11/16/1401 amnesty and reduced the wide punishment of the accused and security convicts issued by the Supreme Leader (Madazla-ul-Ali) following the unrest of 1401 and the decree of general amnesty of Imam Khomeini (RA) on the eve of 1359 can be a confirmation of the possibility Review and change the approach of normal criminal laws in this field. The proposal of introducing explicit and separate criteria, such as consideration of positive records and background of people or maximum attraction - especially about accidental and emotional criminals in light security crimes - can be an optimal model for revising and reforming populist criminal approaches and changing towards the usefulness of punishments.

Keywords

Security appropriateness or compulsion of persecution Islamic rights leadership pardon

Copyright © 2026 The Author(s);
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-By-NC: https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en),
which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

Extended Abstract

1. Introduction

The administration of criminal procedure across modern legal jurisdictions operates primarily between two competing structural paradigms: the **principle of mandatory prosecution** (*légalité des poursuites*), which compels prosecutors to pursue all substantiated criminal acts, and the **principle of discretionary prosecution** (*opportunité des poursuites*), which authorizes prosecutorial authorities to forgo or suspend prosecution based on public interest and individualization of justice. While modern procedural frameworks increasingly utilize discretionary mechanisms—such as diversion, conditional suspension, mediation, and plea bargaining—to reduce court congestion and promote offender rehabilitation, **security offenses** are almost universally excluded from procedural leniency. In Iranian criminal legislation, security-related infractions have historically been subjected to absolute mandatory prosecution under the combined influence of state security imperatives and **penal populism** (*Avam-gerayi-ye Keifari*). This rigid stance, however, creates a noticeable disconnect with **Islamic criminal policy** (*Siyasat-e Keifari-ye Eslami*), which prioritizes public interest (*Maslahat*), rational penal utility (*Soodmandi-ye Mojazat*), and offender reformation over blind retributivism. This study addresses a central research problem: **To what extent can the mandatory prosecution approach toward security offenders be modified in Iranian law, and what constitutes an optimal, Islamic-grounded procedural framework?**. The authors argue that transitioning from zero-tolerance mandatory prosecution toward a **hybrid prosecutorial system** (*Nezam-e Talfiqi*) provides a balanced, jurisprudentially sound framework that permits prosecutorial discretion for minor, accidental, or emotional security infractions while maintaining unyielding prosecution against core instigators.

2. Research Methodology

This study employs a **descriptive-analytical research methodology** (*Tawsi-fi-Tahlili*) based on documentary and library data collection. The analytical framework is structured around three primary dimensions:

- **Comparative Criminal Procedure**: Conducts a comparative evaluation across **Common Law** systems (England and the United States, where prosecutorial discretion and diversion are broadly recognized), **Civil Law** systems (specifically France, which operates a hybrid model enforcing mandatory prosecution for felonies while allowing prosecutorial discretion for misdemeanors through cautioning, social rehabilitation, and victim compensation under Articles 41-1 to 41-3 of the French Code of Criminal Procedure), and international instruments such as Article 53 of the Rome Statute of the International Criminal Court [8, 9, 16–18, 21–23].
- **Islamic Jurisprudential Analysis**: Examines primary Shiite Imami jurisprudential sources, Quranic precepts, Prophetic traditions (*Seerah*), Hadith literature

(e.g., *Idra'u al-Hudud*), and the administrative practices of Imam Ali in *Nahj al-Balagha* regarding insurgency, treason, and public order [4, 11–13, 20, 27–34].

- **Legislative and Empirical Context**: Traces the evolution of Iranian criminal procedure from the 1911 Code of Criminal Procedure to the 2013 Criminal Procedure Code (CPC) and 2013 Islamic Penal Code (IPC). Furthermore, it critically analyzes sovereign governmental decrees (*Hokm-e Hokoomati*), specifically the broad amnesty decree issued by Supreme Leader Ayatollah Khamenei on February 5, 2023 (16/11/1401 AP) following the 2022 national unrest, alongside the historical precedent of Imam Khomeini's 1980 general amnesty [1, 42, 44–46].

3. Research Findings

The study yields four major research findings:

1. **Islamic Jurisprudence Supports a Hybrid Prosecutorial Strategy**: Islamic criminal policy does not enforce a monolithic, zero-tolerance mandatory prosecution model for all security crimes. While Islamic law demands uncompromising severity against active combatants (*Muharib*), armed insurgents (*Baghi*), and leadership networks, it embeds extensive discretionary leniency, concealment (*Bazah-pooshi*), forbearance, and pardon (*Afw*) for minor, emotional, or repentant offenders.

2. **Precedents of Leniency in Islamic Tradition**: Historical precedents demonstrate that the Prophet Muhammad and Imam Ali explicitly evaluated an offender's **positive background and personal character** (*Pishineh-ye Mosbat*) to halt prosecution. Examples include pardoning Hatib ibn Abi Balta'a despite committing espionage due to his past military sacrifices at Badr, releasing Abbas ibn Abd al-Muttalib, issuing the general amnesty at the Conquest of Mecca under the doctrine of "maximum absorption" (*Jazb-e Hadaakseri*), and ordering the immediate cessation of pursuit against fleeing or captured combatants after the Battle of Jamal.

3. **Statutory Paradox in Contemporary Iranian Law**: Iranian ordinary legislation strictly excludes *Ta'zir* (discretionary) security offenses from prosecutorial diversion (CPC Arts. 80–82; IPC Art. 47). Paradoxically, Iranian law affords greater leniency and avenues for dropping prosecution to severe *Hudud* security crimes (e.g., *Baghy* and *Muharabah*) through pre-conviction repentance (*Tawbah*) under Islamic jurisprudence than it does to minor *Ta'zir* security infractions.

4. **Jurisprudential Significance of Sovereign Amnesties**: The broad amnesty issued in February 2023—which halted prosecution for thousands of security-related accused and convicted individuals before final judgment—acted as a sovereign decree (*Hokm-e Hokoomati*) rooted in public interest (*Maslahat*). This executive act serves as practical legal proof that a **hybrid prosecutorial approach is fully permissible and jurisprudentially grounded** in Iranian law, demonstrating that strict mandatory prosecution can and should be re-evaluated in statutory codes.

4. Conclusion

The study concludes that maintaining an absolute, non-discretionary prosecution stance for all security infractions is counterproductive. It generates severe judicial caseload inflation, delays in proceedings, prison overcrowding, public alienation, and negative international human rights appraisals. To align Iranian ordinary legislation with the balanced Islamic hybrid strategy, the authors recommend reforming the Criminal Procedure Code to establish **transparent, statutory criteria** for prosecutorial discretion in minor security cases. Prosecutors should be legally empowered to suspend prosecution or utilize diversionary alternatives based on explicit factors:

- The offender's positive personal background, social standing, and lack of prior criminal record.
- The accidental, emotional, or minor nature of the infraction (*Majremin-e Hījānī*).
- The absence of affiliation with foreign intelligence agencies, organized terrorist groups, or subversive networks.
- Public interest, societal reconciliation, and the restorative benefits of non-custodial measures.

Adopting this hybrid strategy will strengthen social cohesion, preserve the deterrent threshold of criminal law, enhance judicial efficiency, and elevate Iran's international standing regarding human rights compliance.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Authors' Contributions

All authors contributed to the design, implementation, and writing of the manuscript and approved the final version of the article.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

فصلنامه حقوق اسلامی
سال بیست و سوم/ شماره نود/ پاییز ۱۴۰۵
ISSN: 1735-3270
نوع مقاله: علمی- پژوهشی
https://hoquq.iict.ac.ir

راهبرد حقوق اسلامی در تعقیب و مجازات جرایم امنیتی؛ مطالعه تطبیقی

سید علیرضا رضوی ارانی
دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران. Email: alirazavi.2006@gmail.com
احمد عابدی (نویسنده مسئول)
دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران. Email: abediahmad@gmail.com
حسین جعفری طاهری
استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
Email: hjtaheri@yahoo.com

استناد رضوی ارانی، سید علیرضا؛ عابدی، احمد؛ جعفری طاهری، حسین (۱۴۰۵). راهبرد حقوق اسلامی در تعقیب و مجازات جرایم امنیتی؛ مطالعه تطبیقی. *فصلنامه حقوق اسلامی*. ۲۳ (۹۰): ۴۰-۵
10.22034/ilaw.2024.1973906.3121

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۲، **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۳/۰۲/۲۱

چکیده

دو رویکرد «الزامی یا مقتضی بودن» برای تعقیب و مجازات وجود دارد. درحالی‌که امریکا و انگلستان از اقتضای تعقیب جرایم امنیتی کمترین بهره را دارند؛ فرانسه با وضعیت بینابین، تعقیب الزامی در امور جنایی و مقتضی‌بودن در جنحه را لحاظ کرده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی و تحلیلی درصدد تبیین رویکرد تلفیقی حقوق اسلام به جهت نقش محوری «اصل مصلحت» در صدور احکام و هدف‌گذاری «اصلاح مجرم امنیتی» است. هرچند در قوانین ایران، معمولاً جرایم امنیتی اولین گزینه برای استثناءکردن از احکام ارفاقی می‌باشد، ولی حکم حکومتی مورخ ۱۴۰۱/۱۱/۱۶ عفو و تخفیف مجازات گسترده متهمان و محکومان امنیتی صادره ازسوی مقام معظم رهبری(مدّ ظله‌العالی) در پی ناآرامی‌های سال ۱۴۰۱ و فرمان عفو عمومی امام خمینی(ره) در آستانه سال ۱۳۵۹ را می‌توان مؤیدی بر امکان بازنگری و تغییر رویکرد قوانین عادی کیفری در این زمینه برشمرد. پیشنهاد معرفی ضوابط مصرح و مجزا همچون ملاحظه سوابق و پیشینه مثبت افراد یا جذب حداکثری- به‌ویژه درباره مجرمین اتفاقی و هیجانی در جرایم امنیتی سبک- می‌تواند الگوی بهینه برای بازنگری و اصلاح رویکردهای عوام‌گرایانه کیفری و تغییر به‌سمت سودمندی مجازات‌ها باشد.

واژگان کلیدی
امنیت، مقتضی یا اجباری‌بودن تعقیب، حقوق اسلام، عفو رهبری.

Copyright © 2026 The Author(s);
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-By-NC: https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en),
which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

مقدمه

سیاست کیفری هر جامعه‌ای مبتنی بر نوع جرم ارتکابی، شرایط و اوضاع احوال بزهکار یا بزه‌دیده، آثار پیامد عمومی جرم و فرهنگ جامعه یکی از دو راهبرد «مقتضی یا متناسب‌بودن تعقیب» (Agreementualization of Criminal Procedure) و یا «قانونی یا اجباریِ‌بودن تعقیب» (The mandatory Principle of the Criminal Proceedings) را برمی‌گزینند. عامل تأثیرگذار دیگر، صبغه فلسفی جوامع نسبت به تعقیب و مجازات است؛ مثلاً ازمنظر فایده‌گرایی که بنتام مروج آن بود، مجازات مرتکب می‌بایست برای جامعه فایده داشته باشد، ولی در الگوی کانت، مجازات، پاسخی برای رفتار مجرمانه صرف‌نظر از تأثیرگذاری مفید آن است.

پیشینه نظام دادسرایی گویای تأسی کشورهای تابع نظام رومی ـ ژرمنی (حقوق نوشته) از اصل الزامی‌بودن تعقیب می‌باشد. حال اینکه در نظام کامن‌لا همواره تصمیم به تعقیب کیفری مشروط به مصلحت عمومی است. بدین‌معناکه دادستان بر اساس منافع عامه، اختیار قانونی در متوقف‌کردن تعقیب کیفری یا بهره‌گیری از جایگزین‌های تعقیب دارد. قوانین ایران از ابتدا بر نظام الزامی نمودن تعقیب، استوار بوده ولی تغییرات یک دهه اخیر، بیانگر بهره‌گیری از جلوه‌های نظام اقتضای تعقیب دارد. البته مستثناء نمودن جرایم امنیتی از این قاعده، فصل مشترک قوانین و رویّه‌های قضایی ایران و سایر کشورها است.

پرسش اصلی این است که رویکرد الزامی تعقیب و مجازات، نسبت به مجرمین امنیتی تا چه اندازه قابل‌تغییر بوده و رویکرد بهینه در این رابطه چیست؟ به نظر می‌رسد شرع مقدس در مواجهه با جرایم امنیتی قائل به نظام تلفیقی است. چراکه کلام، رفتار و سیره ائمه معصومین در مواردی از توجّه به پیشینه مثبت و شخصیّت افراد در جهت خودداری از تعقیب و اِعمال سیاست بزه پوشی حکایت دارد. در باب حدود نیز شقوق مختلفی از

توبه جهت توقف مجازات ـ حتی بعد از اقرار ـ قابل احصاء است. قوانین ایران، چنین رویکردی در مجازات‌های مشمول حد را لحاظ نموده، ولی در جرایم امنیتی مشمول تعزیر، بازنگری و تغییر رویکرد ضرورت دارد.

ازمنظر نظریه‌پردازی تطبیقی، می‌توان فلسفه نظام تلفیقی تعقیب را با این ایده حقوق کیفری که «جرم‌انگاری آخرین چاره می‌باشد» قابل تطابق دانست. در این رابطه نیلز جیربورگ (Nils Jareborg) معتقد است بدون درک دلایل موجهی نباید جرم‌انگاری نمود. وی شش نوع دلیل که توجیه‌گر این اصل است، ارائه می‌کند: سرزنش‌پذیری (ارزش کیفری)، ۲. نیاز، ۳. میانه‌روی، ۴. ناکارآمدی، ۵. هزینه‌های نظارت و ۶. منافع بزه‌دیده. سپس دلایل تعقیب و مجازات را در قالب سه اصل خلاصه کرده است: ۱. اصل ارزش کیفری، ۲. اصل منفعت و۳. اصل انسانی. (جیربورگ و نوبهار، ۱۳۹۰، ص۳۸۳) بر این اساس باید بررسی نمود اقتضاء یا الزام در جرایم امنیت چه وجهی پیدا می‌کند تا این رهگذر رویکرد بهینه شناسایی و معرفی شود.

اگرچه به طور غیرمستقیم و در حوزه تشریح نظامات تعقیبی از زاویه‌ای دیگر، به مطالعه موردی جرایم پرداخته شده، ولی با توجه به اهمیت رفتارهای مخل امنیت، در خصوص تبیین جوانب نظام تعقیبی این قسم جرایم با نظرداشت الگوی حقوق اسلامی تاکنون تحقیق مستقلی به عمل نیامده است. پژوهش حاضر، رویکرد نظام عدالت کیفری ایران در تعقیب جرایم امنیتی را به‌صورت توصیفی تحلیلی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای در دو مبحث (الزام یا اقتضای تعقیب کیفری، نظام تلفیقی و جلوه‌های تغییر رویکرد نظام عدالت کیفری ایران) مورد بررسی قرار داده است.

۱. الزام یا اقتضای تعقیب کیفری

«تعقیب» در لغت از مادّه «عقب» در باب تفعیل بوده و «به‌معنی دنبال‌کردن، پیگیری و پیگرد می‌باشد.» (معین، ۱۳۷۱، ص۱۱۰۲) تعقیب

کیفری پس از تحقق جرم، بر عهده دادستان یا همان مدعی‌العموم است. به همین جهت «در فرهنگ حقوقیِ انگلیسی منظور از اصطلاح تعقیب کیفری، تقدیم ادعانامه و شکایت در جریان دادرسی است.» (رمضانی و صادقی زیازی، ۱۳۸۸، ص۵۹۹) نظام دادسرایی ریشه در تاریخ فرانسه داشته و از ابتدای قرن ۱۴ میلادی مدعی‌العموم (Procureur General) یا وکیل عمومی (Avocat General) به نمایندگی از پادشاه حافظ منافع دولت و پادشاه نزد دادگاه بودند.

تقسیم‌بندی جدید تعقیب در نظام کامن‌لا و به طور مشخص در انگلستان به «اواسط دهه ۱۹۸۰ سه نهاد اصلی [باز می‌گردد] اول، پلیس که از اواسط قرن نوزدهم بیشتر تعقیب‌ها را انجام می‌داد. دوم، دادستان عمومی که به تعقیب به‌خصوص قتل عمد و طیف وسیعی از پرونده‌های مربوط به موضوعاتی نظیر امنیّت ملّی و چهره‌های معروف می‌پرداخت. سوم نهادهای مختلف دیگر تعقیب مانند اداره مالیات، اداره پست کمیسیون بهداشت و سلامت و غیره» (Ashworth, 2022, p.174) در ادامه جلوه‌های مقتضی‌بودن یا الزام تعقیب در نظامات کیفری کشورها، حقوق اسلام و ایران مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱ـ۱. اصل اقتضای تعقیب

«اصل مقتضی یا موقعیت‌مداربودن تعقیب» بیانگر اختیار قانونی دادستان در اِعمال تعقیب، توقف و یا استفاده از جایگزین‌های تعقیب می‌باشد. منظور از «جایگزین‌های تعقیب دعوای عمومی، مجموعه شیوه‌ها و اقداماتی است که توسط قانونگذار پیش‌بینی شده تا دادستان به‌عنوان مقام تعقیب به‌جای پیگیری دعوای عمومی، در مسیر اصلاح و بازاجتماعی‌کردن فرد و تضمین حقوق بزه‌دیده از آن استفاده کند.» (Vanessa, 2005, p.154) در چنین رویکردی، «با توسعه اختیارات دادسرا، مسؤولیت و وظایف این نهاد به امور قضاوتی نزدیک شده است.» (Alix, 2007, p.534) در واقع

مدعی‌العموم به‌جای تعقیب صرف متهم، در جایگاه قاضی به صدور حکم نهایی می‌پردازد؛ لذا بایستی اذعان داشت اصل اقتضای تعقیب، دست‌کم در مصادیق مشخص شده‌ای، الگوی اسلامی وحدت قضات دادسرا و دادگاه را به‌واسطه صدور حکم توقف یا جایگزین تعقیب به رسمیّت شناخته است.

هرچند زمان دقیق پیدایش اصل اقتضای تعقیب قابل‌شناسایی نیست ولی «خاستگاه و ریشه آن را در کشورهای خانواده کامن‌لا به‌خصوص امریکا و انگلستان دانسته‌اند.» (موسوی مجاب و مرادی، ۱۳۹۴، ص۳-۴) موقعیت داشتن تعقیب بر پایه نظریه سودمندی جرمی بنتام و آزادی‌خواهی جان استوارت میل، بنا شده و با آزمون و خطای رویکردهای متنوع کنترل و مدیریت جرم و شکست روش اصلاح و درمان در دهه هفتاد و پیش از آن شکست نظام ثابت مجازات‌ها، نظام فردی‌کردن مجازات‌ها و نظام اقدامات تأمینی برای مبارزه با حالت خطرناک، نظام‌های حقوق نوشته تمایل بیشتری به شیوه‌های مبتنی بر اقتضای تعقیب از خود نشان دادند. (Worrall & Borakove, 2008, p.42) در ادامه جلوه‌هایی از لحاظ نمودن این اصل در نظامات حقوقی اسلام، ایران و سایر کشورهای مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۱-۱. مقتضی‌بودن تعقیب در حقوق اسلام

در آموزه‌های اسلامی و در خصوص جرایم منافی عفت، اراده شارع مقدس به اصلاح و تنبه متهم تعلق گرفته و اعتقاد چندان به تعقیب ندارد. به همین دلیل هرچند زنا یا لواط از زمره گناهان کبیره محسوب می‌شود و مجازات شدید رجم یا اعدام دارد؛ بااین‌حال اسلام فرد گناهکار را به توبه در محضر خدا و حاکم را به صرف‌نظر نمودن از تعقیب و مجازات ترغیب می‌نماید. «حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله در حدیثی می‌فرمایند: اِدرَئُوا الحدودَ عَنِ المُسلِمین مَاستَطَعتُم فإن کانَ لَه مَخرَجٌ فَخَلُوا سَبیلَه، فَإنَّ الإمامَ أن یَخطی فی العفوِ خیرٌ مِن أن یَخطی فی العُقُوبَه» (ترمذی، ۱۴۲۱، ص۲۳) یعنی «تا می‌توانید مجازات‌های حدود را از مسلمانان دور کنید و اگر راهی

برای خلاصی او هست، او را رها کنید، چون حاکم اگر در عفو و گذشت خطا کند بهتر از این است که در مجازات اشتباه کند» یا از روایاتی دیگر همچون حدیثی از حضرت امیرالمؤمنین " اُسْتُرِ اَلْعَوْرَةَ مَا اِسْتَطَعْتَ یسْتُرِ اَللَّهُ سُبْحَانَهُ مِنْک مَا تُحِبُّ سَتْرَهُ" (تمیمی آمدی، ۱۳۹۵، ص۱۳۷) استنباط می‌شود خداوند متعال از حاکم شرع می‌خواهد تعقیب ننماید. به طور کلی در جرایم منافی عفت خصوصی، چنانچه شاکی وجود نداشته و جنبه تضییع حقوق عامه فراهم نگردد؛ تعقیب و تحقیق حرام می‌باشد.

امام سجاد در رساله‌الحقوق در خصوص یکی از وظایف حاکم می‌فرمایند: «واجب است که با مردم به عدالت رفتار کنی و برای آنان همانند پدری مهربان باشی، ناآگاهی‌های آنها را چشم‌پوشی کنی و با عجله آنان را مورد کیفر قرار ندهید.» (صدوق، ۱۴۱۳، ص۲۷۸).

در فقه امامیه و در باب توقف مجازات مستوجب حد، بایستی از توبه باغی یاد کرد. بغی یعنی شورش مسلحانه علیه حاکم اسلامی که به‌رغم تبعات جبران‌ناپذیر آن، توبه قبل از احراز جرم، پذیرفته می‌شود (علامه حلّی، ۱۴۱۴، ج۹، ص۳۹۳ـ۳۹۸/ شهید ثانی، ۱۴۱۰، ج۲، ص۴۰۷ـ۴۰۸). همچنین اگر باغی در حال جنگ اسیر گردد، بیعت با امام علیه‌السلام بر او عرضه می‌شود. درصورت پذیرش، آزاد می‌گردد و درصورت استنکاف، تا پایان جنگ در بازداشت می‌ماند (ر.ک: نجفی، ۱۳۹۷، ج۲۱، ص۳۳۷) در قانون مجازات اسلامی در خصوص پذیرش توبه محارب[1] یا باغی می‌بایست به عمومات قانون رجوع شود.[2]

۱. طبق مادّه قانون مجازات اسلامی: «در جرائم موجب حد به استثنای قذف و محاربه هرگاه متهم قبل از اثبات جرم، توبه کند و ندامت و اصلاح او برای قاضی محرز شود، حد از او ساقط می‌گردد.» اما؛ تبصره ۱ مادّه ۱۱۴ مقرر داشته است «توبه محارب قبل از دستگیری یا تسلط بر او موجب سقوط حد است.» این موضوع مستقیماً به مرحله تعقیب و مؤید اصل مقتضی‌بودن تعقیب است.

۲. صرفاً در مادّه ۲۸۸ همین قانون مقرر شده است: «هرگاه اعضای گروه باغی، قبل از درگیری و استفاده از سلاح، دستگیر شوند، چنانچه سازمان و مرکزیت آن وجود داشته باشد به حبس تعزیری درجه سه و در صورتی که سازمان و مرکزیت آن از بین رفته باشد به حبس تعزیری درجه پنج محکوم می شوند.» به‌عبارتی، معافیت کیفر پیش‌بینی نشده است. به‌نظر می‌رسد مطابق فقه توبه باقی نیز قبل از دستگیری و حین دستگیری باید مورد پذیرش واقع شود.

به‌رغم مباحث مطروحه، شیخ طوسی در کتاب النهایه از جایزبودن عدم اقامه حد حسب نظر امام، سخن به میان آورده و تصریح می‌کند: «جاز للامام العفو عنه او اقامه الحد علیه حسب ما یراه اردع فی الحال.» (طوسی، ۱۴۲۸، ص۷۱۸) بر این اساس ظهور ندامت داوطلبانه و انجام رفتارهایی که حکایت از اصلاح مجرم داشته و موجب در حقوق اسلامی می‌توانند موجبی برای توقف جریان دادرسی جزایی باشد. شایان‌ذکر است موارد بیان شده مربوط به قبل از اثبات حدود است. در غیر این صورت، پس از اثبات حد، قاعده الزامی‌بودن مجازات جاری بوده و به استناد احادیث، اجرای حدود بر حاکم شرع واجب فوری می‌باشد.

۲ـ۱ـ۱ . مقتضی‌بودن در قوانین ایران

به تبعیت از اغلب نظام‌های کیفری دنیا و با اقتباس از نظام کیفری فرانسه، در کشورمان هم‌زمان با تصویب قانون اصول محاکمات جزایی در سال ۱۲۹۰، نهاد دادسرا و جایگاه دادستان از حیث مدعی‌العموم به رسمیّت شناخته شد. قانون آیین دادرسی کیفری مصوب فروردین ۱۳۰۵ که ترجمه قانون آیین دادرسی سال ۱۸۰۴ فرانسه بود؛ مجدداً این جایگاه را تأیید کرد.

امّا برای نخستین مرتبه «اصل موقعیت داشتن تعقیب کیفری» در سال ۱۳۵۲ وفق مادّه ۴۰ مکرر قانون آیین دادرسی کیفری و مادّه ۲۲ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری مصوب ۱۳۵۶/۳/۲۵ مورد پذیرش قرار گرفت. بر اساس آن صرفاً در امور «جنحه» به استثنای جنحه‌های باب دوم قانون مجازات عمومی (منظور جرایم امنیتی) به دادستان اجازه داده شده بود که تحت شرایطی، خود رأساً قرار تعلیق تعقیب را صادر نماید. به‌عبارت دیگر، شروع پذیرش «اصل موقعیت داشتن تعقیب کیفری» در حقوق ایران نیز با مستثناکردن «جرایم امنیتی» بوده است.

به‌تدریج با معرفی نمودهای مختلفی از اصل موقعیت داشتن تعقیب کیفری در نظام‌های حقوقی کیفری جهان، قوانین کشورمان نیز دستخوش

تغییر قرار گرفت. آخرین اصلاحات در این رابطه به قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ باز می‌گردد. به‌عنوان نمونه نهادهای «تعلیق تعقیب» (موضوع مادّه ۸۱ق.آ.د.ک.)، «بایگانی کردن پرونده» (موضوع مادّه ۸۰ق.آ.د.ک.)، ارجاع به میانجی‌گری (موضوع مادّه ۸۲ق.آ.د.ک.) و «ترک تعقیب» (موضوع مادّه ۷۹ق.آ.د.ک.) را می‌توان از جلوه‌های نوین «اصل موقعیت داشتن تعقیب کیفری» معرفی نمود.

البته برخی از حقوق‌دانان دایره این اصل را از مرحله تحقیقات مقدماتی و دادسرا گسترده‌تر فرض نموده و نهادهایی همچون «حکم به معافیت کیفر»، «تعویق صدور حکم» و «تعلیق اجرای مجازات (موضوع مواد ۳۹، ۴۰ و ۴۶ق.م.ا. ۱۳۹۲) را از جلوه‌هایی از «اصل موقعیت داشتن تعقیب کیفری» عنوان کرده‌اند. (مصدق، ۱۳۹۹، ص۸۸) هرچند در تعلیق مجازات، تعقیب صورت گرفته و حکم قطعی شده ولی اجرای مجازات به تأخیر می‌افتد؛ لذا نظر صائب این است که تعلیق مجازات، ارتباطی به اصل موقعیت داشتن تعقیب ندارد. البته نهاد «عفو» در مرحله تعقیب متهمین و قبل از آن- همانند آنچه در عفو عمومی تحقق می‌یابد- را می‌توان جلوه‌ای دیگر از اصل موقعیت داشتن تعقیب کیفری محسوب نمود.

بنابراین سیر تطور قانونگذاری در دادرسی کیفری ایران گویای بهره‌گیری موردی، از اصل «مقتضی یا متناسب‌بودن تعقیب» می‌باشد. با این وجود، مقنن تمایلی به پذیرش و اجرای- حتی محدود- این اصل در جرایم امنیتی نداشته که در مبحث بعدی بیشتر توضیح داده خواهد شد.

۳-۱-۱. اقتضای تعقیب در دیگر کشورها

در انگلستان، اصل بر الزامی‌بودن تعقیب نبوده، بلکه امر تعقیب به عهده نهاد پیگرد سلطنتی است. «یعنی نهاد پیگرد سلطنتی می‌تواند قرار منع تعقیب صادر کند یا پرونده را به جریان اندازد. همچنین پلیس می‌تواند افراد مظنون را دستگیر نماید و یا با احضار مظنون و ثبت اتهام او، پرونده‌اش را به

نهاد پیگرد سلطنتی بفرستد و یا این‌که فقط به اخطار رسمی یا غیررسمی به مظنون بسنده کرده و او را بی‌قید و شرط آزاد نماید.» (مهرا، ۱۳۸۶، ص۵۸) این در حالی است قانون فرانسوی وضعیت بینابین میان دو «نظام قانونی‌بودن و مقتضی‌بودن تعقیب کیفری» (Le système de la légalité et le de système de l'opportunité de la poursuite pénale) را برگزیده است، بدین‌معناکه «تعقیب و تحقیقات مقدماتی در امور جنایی اجباری است، ولی در امور جنحه‌ای به‌صورت مقتضی، بدون تحقیقات مقدماتی پرونده مستقیماً به دادگاه کیفری ارسال می‌گردد.» (موسوی مجاب و مرادی، ۱۳۹۴، ص۹) بنابراین در این روش بینابینی، «در فرانسه امکان بروز فردی‌کردن واکنش کیفری در مرحله تعقیب» مهیا می‌شود. (Pradel, 2020, p.534) و در نتیجه اهداف سیاست کیفری همچون کاهش زندانیان، اطاله دادرسی و یا تحقق عدالت نسبی از طریق جایگزین‌های تعقیب میسر خواهد شد.

در تشریح جلوه‌هایی از نظام «مقتضی‌بودن تعقیب»، مستند به مواد ۱ـ ۴۱ و ۲ـ ۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه قابل ذکر است که اگر دادستان معتقد باشد منع قانونی برای اقامه‌ی تعقیب دعوای عمومی وجود ندارد، می‌تواند چنانچه جرم ارتکابی بواسطه اوضاع و احوال خاص حین وقوع جرم توجیه پذیر باشد، پرونده را بایگانی کند یا اینکه از جایگزین تعقیب بهره‌گیری نماید. یکی از این جایگزین‌های تعقیب عبارت از تذکر قانونی می‌باشد که البته در مورد آن، ضمانت اجرای تعقیب کیفری لحاظ گردیده است؛ یعنی تذکر و دستور بایگانی «در صدر مادّه ۱ — ۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه به‌عنوان تذکر قانونی به متهم پیش بینی شده؛ و در صورت نقض بعدی قانون به‌صورت فوری تحت تعقیب قرار می‌گیرد.» (Guinchard & Buisson, 2005, p.651).

افزون‌براین، بند دوم مادّه ۱ـ ۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه ناظر به هدایت متهم به مراکز بازپروری (اجتماعی یا حرفه‌ای) بجای تعقیب

کیفری است که فرد متناسب با جرم ارتکابی و به هزینه خود به مراکز بازپروری مراجعه نموده و تحت یک دوره کارآموزی قرار می‌گیرد. در ادامه بند سوم مادّه مزبور، بر تطبیق وضعیت متهم با قانون امعان نظر داشته و هدف بازپروری و اصلاح متهم با اخذ گواهینامه و یا طی مراحل قانونی برای دریافت مجوز اقامت در مدّت زمان تعیین شده است.

گاهی اوقات اعلام رضایت شاکی جزء شروط نظام مقتضی‌بودن تعقیب است؛ بر همین اساس بند چهارم و پنجم مادّه ۱-۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه متضمن جبران ضرر و زیان وارده ازسوی متهم نسبت به شاکی و اعلام گذشت جهت ایجاد مصالحه و سازش میان طرفین دعوا است؛ لذا «دادستان‌های شهرستان می‌توانند نسبت به مصالحه و سازش کیفری اقدام کنند.» (Lazerge, 2003, p.654) البته جهت‌گیری اصلی نظام مقتضی‌بودن تعقیب ارائه «راهکارهایی به منظور بسط و گسترش شیوه‌های ترمیمی در بطن فرآیند کیفری است.» (آلت مئس، ۱۳۸۵، ص۱۶۵) شایان ذکر این‌که طبق مادّه ۷۹ قانون آیین دادرسی کیفری ایران، اعلام گذشت پذیرفته شده و شاکی می‌تواند تا قبل از صدور کیفرخواست درخواست ترک تعقیب کند.

۲-۱. اصل الزام در تعقیب

نظام الزامی یا قانونی‌بودن تعقیب مبتنی بر اصل قانونی‌بودن جرم و مجازات‌ها، و بر مبنای اجرای یکسان و بدون تبعیض عدالت و قانون ساماندهی یافته است. ازمنظر تئوری این نظام «بر پایه عدالت و سزامندی کانتی و حاکمیت‌مداری هگل و هایدگر بنا شده و در سوی مقابل، نظام مقتضی‌بودن تعقیب به لحاظ فلسفی قرار دارد.» (حاجی‌ده‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۶، ص۶۰) اصل الزامی‌بودن تعقیب، بدین‌معناست که دادستان نماینده جامعه بوده و جامعه خواهان تعقیب بزهکاران است. «دادستان اختیار و صلاحدید عدم تعقیب با استفاده از معیار فراقانونی ندارد. زیرا مقام تعقیب،

ذینفع و اصیل نیست که به میل خویش از تعقیب جرم صرف‌نظر نماید.» (طویلی، ۱۴۰۲، ص۲۵).

در حقوق اسلام مصادیقی از پذیرش این اصل هم مشاهده می‌شود؛ که بیانگر نظام «سیاست کیفری ترعیبی و سزادهی» است. «این دوزبانی یا دوگانگی روش در سیاست کیفری اسلام به اختلاف در طبایع و ماهیت جرایم و اوضاع‌واحوال ارتکاب آنها باز می‌گردد.» (حسینی، ۱۳۹۴، ص۱۵۷) در این رابطه می‌توان به عدم پذیرش توبه پس از اثبات در حد محاربه اشاره کرد که بر همین اساس که مادّه ۱۱۶ قانون مجازات اسلامی تصریح می‌نماید: «دیه، قصاص، حد قذف و محاربه با توبه ساقط نمی‌گردد.»

در سیره و کلام امیرالمؤمنین برخورد با مفاسد اقتصادی کارگزاران اصل الزامی‌بودن تعقیب و مجازات جاری است. به‌عنوان نمونه در خطبه ۱۵ نهج‌البلاغه از امام علی نقل شده که خطاب به کارگزاران فاسد منصوب ازسوی خلیفه سوم، فرمودند: «به خدا سوگند اگر آن اموالی که از بیت المال غارت شده و عطایایی که [عثمان بی‌حساب به این و آن بخشیده است] را بیابم که کابین زنان شده یا کنیزانی با آن خریده شده باشد [و جزء زندگی افراد شده باشد] همه را قاطعانه به بیت المال باز می‌گردانم.» (سید رضی، ۱۳۹۷، ص۳۹) یا نامه ۷۱ نهج‌البلاغه در مورد منذر که امیر المومنین نسبت به خلع ایشان اقدام فرمودند. (همان، ص۴۳۷) یا نامه ۵۳ نهج‌البلاغه خطاب به مالک اشتر که مبنی بر اینکه طوق بدنامی را بر گردن از بین برندگان بیت المال بیأفکن. (همان، ص۴۰۳).

ازمنظر حقوق تطبیقی اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری، تصمیم به تعقیب کیفری در حیطه جزای بین‌الملل مشابه مقررات دادرسی داخلی، بر عهده مقام دادستان قرار گرفته است. با توجه به مادّه ۵۳ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری و رویّه حاکم بر رسیدگی این مرجع، می‌توان گفت که دیوان بین‌المللی کیفری، اصل و مبنا را الگوی الزامی‌بودن تعقیب قرار داده است. همچنین تصریح به

الزام تعقیب در کمیته پیشگیری از ارتکاب جرم و رفتار با محکومان سازمان ملل متحد و در بند ۱.۵ قطعنامه پیشنهادی ارائه شده به یازدهمین اجلاس کمیته مذکور[1] تحت عنوان «تصمیمات مقدم بر رسیدگی دادگاه‌ها» (Decisions Prior to Court Proceedings) پیش‌بینی شده و بر این اساس مقرر داشته: «پلیس دادسرا یا سایر مقامات مسئول عدالت کیفری در صورت مصلحت و آنگاه که این امر با نظام حقوقی آنان مانعه‌الجمع نباشد باید مجاز شناخته شوند تا در مواردی که توسل به تعقیب قضایی برای حمایت از جامعه، پیشگیری از ارتکاب جرم یا ترفیع احترام قانون یا حقوق زیان‌دیدگان از جرم ضروری نباشد، از تعقیب خودداری کنند.» (آشوری، ۱۴۰۰، ص۱۰۶) بنابراین سند بین‌المللی اصل بر تعقیب است.

از دیرباز رویکرد کشورهای مبتنی بر حقوق نوشته همچون فرانسه، آلمان و ایران بر پایه نظام قانونی‌بودن تعقیب بوده است. در قوانین ایران در بدو ورود پرونده به دادسرا، قاعده اجباری‌بودن تعقیب در مورد تمامی جرایم اعمال می‌گردد. طبق مادّه ۶۴ آیین دادرسی کیفری، دادستان وظیفه شروع به تعقیب را عهده‌دار است. البته اصل الزامی‌بودن تعقیب در شرح وظایف ضابطان نیز وجود دارد و ضابط حق ندارند از انعکاس شکایتِ شاکی خصوصی یا اعلام جرم عمومی به دادستان خودداری نمایند. در این رابطه مادّه ۳۷ آیین دادرسی کیفری تصریح دارد: «ضابطان دادگستری موظفند شکایت کتبی یا شفاهی را همه‌وقت قبول نمایند... و به فوریت پرونده را نزد دادستان ارسال کنند.» این الزام به تعقیب برای ضابطان در حالی است که مثلاً در نظام کیفری امریکا ضابط می‌تواند در جرایم کم‌اهمیّت، پرونده را به تشخیص خود به دادستان ارجاع ندهد؛ «در ایالات متحده، پلیس می‌تواند بر اساس صلاحیت گسترده‌ای که در ارتباط با کنار گذاشتن تعقیب دارد، اتهام‌های جزئی را نادیده بگیرد.» (Cole, 2005, p.97).

1. پنجم فوریه سال ۱۹۹۰ میلادی.

در نظام بینابین فرانسه، اصل بر نظام قانونی‌بودن تعقیب است و مقتضی‌بودن تعقیب صرفاً در جرایم غیرمهم یا با قید اعلام رضایت شاکی خصوصی، قابل‌پذیرش می‌باشد. بند اول مادّه ۱ـ ۴۰ قانون آیین دادرسی کیفری بیانگر این رویکرد است: «زمانی که دادستان شهرستان در مقام اجرای مادّه ۱ـ ۴۰ قانون آیین دادرسی کیفری ملاحظه کند واقعیت‌هایی که به اطلاعش رسیده، جرمی است که توسط شخصی با هویّت و اقامتگاه مشخص ارتکاب یافته و هیچ مانع قانونی برای اعمال کنشی دولتی در مورد او وجود ندارد، تصمیم می‌گیرد که پرونده را تعقیب کند».

۲. نظام تلفیقی و جلوه‌های تغییر رویکرد ایران

نظام‌های کیفری پس از دهه هفتاد، چهار جریان متفاوتِ عدالت ترمیمی (Restorative Justice)، عدالت استحقاقی (Meritorious Justice)، عدالت آماری[1] و جرم‌زدایی (Decriminalization) را تجربه کرده‌اند. این روش‌های متفاوت و ترکیبی، نمودی از رویکرد عام‌تر مدیریت جرم به شمار می‌روند. جلوه‌ای از تکامل‌یافته‌ترین نمود فایده‌گرایی که با تکیه بر خردورزی و اقتصاد مجازات‌ها، نهاد قضایی را به مانند دیگر نهادهای رسمی و اجتماعی نیازمند برنامه‌هایی می‌داند تا با کمترین هزینه، بالاترین بازدهی و بهره‌وری را داشته باشند. (Jehle & Wade & Elsner, 2008, p.95) فایده‌گرایی در تعقیب و مجازات مستلزم تأسی به یکی از الگوهای پیش‌گفته نبوده و پذیرش الگوی بینابینی که جرم امنیتی در آن مستثناست؛ محل اشکال است.

یکی از علل توجیه‌پذیری تغییر رویکرد به‌سمت نظام تلفیقی این است که اجرای نظام مقتضی‌بودن تعقیب همیشه به معنی ملحوظ‌داشتن نفع اشخاص و حقوق دفاعی متهمین نیست و از حیث مبانی فلسفی نیز با

۱. سیاست کیفری مبتنی بر برآورد عینی خطر در فرآیند کیفری و رهیافت مدیریت ریسک جرم (Statistical Justice).

ایـرادات قابل‌توجهی مواجـه اسـت. بـرای مثـال ایـرادی کـه بـه نظـام مقتضی‌بـودن تعقیـب گرفتـه می‌شـود ایـن اسـت کـه باعـث نقـض فـرض برائـت، می‌شـود؛ چراکـه دادسـتان بـدون طـی مراحـل دادگاه و اثبـات جـرم، متهـم را بـه اجـرای دسـتورهای قضایـی ملـزم می‌نمایـد. بـه بیـان دیگـر، «فـرض برائـت در طـول فراینـد دعـوای کیفـری بایسـتی تـداوم داشـته به‌این‌ترتیـب کـه عـلاوه بـر مرحلـهٔ محاکمـه، مرحلـه تحقیقـات مقدماتی را نیـز در برمی‌گیـرد و ایـن فـرض تنهـا پس از طـی مراحـل قطعیـت حکـم محکومیـت پایـان می‌پذیـرد.» (پـرادل و دیگـران، ۱۳۹۳، ص۵۳۹) البتـه درهرصـورت ایـراد بـه نظـام مقتضی‌بـودن تعقیـب، بـه منزلـه تأییـد نظـامِ الزامی‌بـودن تعقیـب در تمامـی جرایـم نیسـت؛ چراکـه نتیجـه چنیـن رویکـردی، تشـکیل تعـداد بالایـی از پرونده‌هـای قضایـی، اطالـه دادرسـی، پاییـن آمـدن دقـت قضـات در رسـیدگی بـه جهـت بـالا رفتـن کمیّـت پرونده‌هـا، بـالا آمـدن میـزان زندانی‌هـا و در نهایـت ناکارآمـدی دسـتگاه قضـاء و نارضایتـی عمومـی می‌باشـد.

یکـی از مهم‌تریـن اقسـام جرایـم، جرایـم امنیتـی اسـت. فلـذا شناسـایی و معرفـی الگـوی فایده‌گرایانـه تعقیـب و مجـازات آن بسـیار حائـز اهمیـت اسـت. بـه نظـر می‌رسـد در ایـن راسـتا نمی‌تـوان یکـی از نظامـات تعقیبـی مقتضـی یـا الزامی‌بـودن را در همـه مصادیـق برگزیـد. بلکـه بایسـتی الگـوی افتراقـی تحـت عنـوان نظـام تلفیقـی معرفـی نمـود کـه مبتنـی بـر نـوع جـرم امنیتـی، میـزان پیامـد و تبعـات وارده، شـخصیت مرتکـب یـا بزه‌دیـده، آثـار اجتماعـی مترتـب بـر مجـازات می‌باشـد. به‌نظـر می‌رسـد کـه در حقـوق اسـلام نظـام تلفیقـی تعقیـب مـورد پذیـرش قـرار گرفتـه اسـت و ایـن موضـوع به‌مثابـه زمینـه‌ای فقهـی بـرای تغییـر رویکـرد نظـام عدالـت کیفـری اسـت.

۱ـ۲. پذیرش نظام تلفیقی تعقیب در حقوق اسلام

در آموزه‌هـای اسـلامی تعقیـب و مجـازات کیفـری، بنـا بـه تشـخیص حاکـم اسـلامی تابـع مصالـح حاکمیتی و سیاسـی اسـت. برخـی معتقدنـد «رویکـرد افتراقـی

در برابر دو گونه جرایم مبتنی بر سیاست جنایی اسلام، ازیک‌سو بر عدم مسامحه، تأخیر، اهمال و رأفت در اجرای حدود سخن گفته شده و ازیک‌سو بر اغماض و تسامح در گناهان کوچک تأکید شده است.» (حیدری، ۱۳۹۴، ص۱۷۸) ولی به نظر می‌رسد دستکم در خصوص جرایم امنیتی، معصوم رعایت مصلحت و فایده عمومی نسبت به مسئله‌ی دیگری در اولویت قرار می‌دهند. در پاره‌ای از مواقع، مجازات سخت را اعمال می‌کنند و گاهی اوقات حتی از گناهان به زعم ما بزرگ و نابخشودنی، گذشت می‌نمایند.

درهرصورت ابتدا اجمالی از شدت عمل در تعقیب و اجرای مجازات مخلّین امنیت عمومی و روانی مردم، توسط پیامبر اکرم و امیرالمؤمنین بیان می‌گردد. سپس نمونه‌هایی از عفو از مجازات و تعقیب مورد تشریح قرار خواهد گرفت.

۱-۱-۲. تعقیب و مجازات مخلّین امنیت عمومی و روانی مردم

«ابوعفک» و «عصما بنت مروان» دو شاعر یهودی ساکن مدینه بودند که به دشمنی با پیامبر اکرم و مسلمانان می‌پرداختند. (ابن‌هشام، ۱۴۱۰، ص۶۳۵) اشعار این شعرا با مضامین تشویق به قتل رسول خدا، نکوهش قبایل پیرو اسلام و تهییج در هنگامه جنگ‌ها بود. کارکرد شعر در دوران جاهلیت و صدر اسلام به دلیل نفوذ در احساسات مردم بسیار تأثیرگذار از زمان حاضر بوده و «در جنگ‌ها شعر تأثیر شمشیر را داشت و حتی برنده‌تر از سلاح بود.» (جواد علی، ۱۴۲۲، ص۶۹) به هر حال، آنچه در تاریخ ذکر شده است این‌که هر دو شاعر به جهت فعالیت تبلیغی علیه اسلام به ترتیب توسط دو تن از مسلمانان به نام‌های سالم‌بن‌عمیر و عمیربن‌عدی به مجازات اعدام رسیدند. البته برخی معتقدند «قتل این دو شاعر به دلیل محاربه بوده است؛ زیرا این دو با سرودن اشعار و تحریک دیگران، آتش جنگ علیه پیامبر و مسلمانان را شعله‌ور می‌کردند.» (منتظری، ۱۳۸۸، ص۹۸).

در دوران زمامداری امیرالمؤمنین می‌توان از شدت حضرت در برابر

اقدامات علیه امنیت عمومی توسط آشوب‌طلبان و اغتشاشگران خوارج یاد کرد؛ که تقریباً همه آنها را از دم تیغ گذراندند. از امام علی در اثناء و پس از جنگ نهروان در سال ۳۸ هجری در دو خطبه ۵۹ و ۹۳ نهج‌البلاغه نقل شده که فرمودند: «مَصَارِعُهُمْ دُونَ النُّطْفَةِ، وَ اللَّهِ لَا يفْلِتُ مِنْهُمْ عَشَرَةٌ وَ لَا يهْلِک مِنْکمْ عَشَرَةٌ. ... أَيهَا النَّاسُ فَإِنِّی فَقَأْتُ عَينَ الْفِتْنَةِ وَ لَمْ يکنْ لِيجْتَرِئَ عَلَيهَا أَحَدٌ غَيرِی بَعْدَ أَنْ مَاجَ غَيهَبُهَا وَ اشْتَدَّ کلَبُهَا؛» «قتلگاه خوارج این سوی نهر است، به خدا سوگند از آنها جز ده نفر باقی نمی ماند، و از شما نیز ده نفر کشته نخواهد شد....ای مردم من بودم که چشم فتنه را کندم، و جز من هیچ کس جرأت چنین کاری را نداشت، آنگاه که امواج سیاهی ها بالا گرفت و به آخرین درجه شدّت خود رسید.» «سید رضی، ۱۳۹۷ ، ص۱۵۳ » نمونه‌ی دیگر مقابله با مفسدین اقتصادی از کارگزاران حکومت اسلامی در زمان خلیفه سوم بود که امام صراحتاً به اعلان جرم و معرفی مجرم با هدف سزادهی و سیاست ارعابی تأکید نمودند.

به‌رغم این موارد، امّا تاریخ از وقایعی حکایت می‌کند که معصوم از پیگیری پیرامون تعقیب و مجازات اقدامات مخلّین امنیت حکومت و جامعه اسلامی در گذشته است. در ادامه اهم این موارد مورد واکاوی قرار خواهد گرفت.

۲-۱-۲ . شخصیت و سابقه مرتکب، عاملی برای گذشت از تعقیب و مجازات

در کلام و رفتار حضرات معصومین نمونه‌هایی از توجّه به پیشینه مثبت و شخصیّت افراد، وجود دارد. در این رابطه می‌توان به کلام پیامبر اکرم اشاره کرد که می‌فرمایند: «از لغزش‌های افراد با شخصیت و با وجاهت درگذرید.» (حرّانی، ۱۳۷۶ ، ص۵۸) همچنین امام علی در همین رابطه می‌فرماید: «لغزش‌های افراد آبرومند و با شخصیت را دنبال نکنید.» (سید رضی، ۱۳۹۷ ، ص۴۴۷).

رفتار پیامبر اکرم در قبال حضور عباس‌بن‌عبدالمطلب در جبهه دشمن را در این همین رابطه می‌توان فهم کرد. عباس، عموی پیامبر در جنگ بدر

در جبهه دشمن علیه سپاه اسلام شرکت نمود؛ «در هنگامه و پیروزی قوای اسلام در جنگ، رسول خدا فرمودند: گروهی از بنی‌هاشم از روی ناچاری و اکراه به همراه قریش آمدند و با شما نبرد کردند از جمله آنها عباس ابن‌عبدالمطلب است. وی را نکشید زیرا او به این جنگ از اول رضایت نداشت. به‌هرحال عباس در جنگ بدر اسیر شد.» (علامه حائری، ۱۳۸۶، ص۳۱) بیهقی روایت می‌کند زمانی که سپاه اسلام در جنگ عموی پیامبر را به اسارت گرفتند و دست پایش را محکم بستند به‌نحوی‌که شب صدای ناله او بلند بود. مسلمانان متوجه شدند که پیامبر از این امر ناراحت هستند، به همین علت دست‌وپای او را باز نمودند... در نبرد بدر، اسرایی همچون عباس‌بن‌عبدالمطلب با پرداخت فدیه آزاد شدند. (زرشگی، ۱۴۰۲، ص۱۲۰).

نمونه دیگر به برخورد پیامبر اکرم با حاطب‌بن‌ابی بلتعه که مرتکب جرم جاسوسی به نفع دشمن شده بود؛ باز می‌گردد. وی در نامه‌ای از حمله قریب‌الوقوع مسلمانان پرده برداشت. نامه به زنی که طرف مشرکان برای جمع‌آوری اطلاعات به سپاه مسلمین نفوذ پیدا کرده بود، تحویل داده شد. با امداد الهی، پیامبر خدا از این جاسوسی آگاه شده و هر دو فرد دستگیر شدند، اما حاطب مجازات نگردید. در این رابطه پیامبر اکرم به جهت حضور و از خودگذشتگی حاطب در جنگ بدر از تعقیب و مجازات وی درگذشتند. «پیامبر خدا، حاطب را خواستند و پرسیدند چرا چنین کردی؟ گفت واللّه با این کار در ایمانم خللی وارد نشد. به هر پیغمبر او را بخشیدند.» (مطهری، ۱۳۹۳، ص۵۴۹).

بنابراین با معیار سیره معصوم می‌توان استنتاج نمود که گاهی اوقات شخصیت مرتکب و حسن سابقه وی، می‌تواند عاملی برای لحاظ نمودنِ گذشت از تعقیب و کیفر باشد.

۳-۱-۲. عفو عمومی با هدف جذب حداکثری

رفتار معصومین در هنگامه ظفر و پیروزی بر دشمنان ملازم با رحمت و عفو نسبت به قاطبه شورشیان مسلح، باغی، محارب و اصطلاحاً مجرمین

برانـداز بـوده اسـت. به‌عنوان‌مثـال حضـرت محمـد پـس از واقعـه فتـح شـهر مکـه بـه دسـت مسـلمانان در سـال هشـتم هجـری قمـری و در واکنـش بـه نقـض صلـح حدیبیـه از طـرف مشـرکان، فرمـان عفـو عمومـی اعـلام نمودنـد. متعاقـب ایـن فرمـان، مشـرکان سـابقه‌دار کـه پیـش از ایـن، علیـه مسـلمانان صف‌آرایـی و جنـگ کـرده بودنـد از جملـه ابوسـفیان و همسـرش هنـد جگرخـوار و حتـی غـلام وی کـه قاتـل جنـاب حمـزه (عمـوی پیامبـر) بـود؛ همگـی در روز فتـح مکـه مـورد عفـو قـرار گرفتنـد.

ایـن در حالـی بـود کـه مطالبـه عمومـی مـردم ایـن بـود کـه بایـد بـا مجرمیـن برخـورد شـود. حتـی در اطـراف پیغمبـر اکـرم شـعار می‌دادنـد: «أَلْیـوْمُ یـوْمُ الْمَلْحَمَـةِ؛ امـروز، روز انتقـام اسـت»، (ابن‌ابی‌الحدیـد، ۱۴۰۴، ص۲۷۲) ولـی پیامبـر بـا نـگاه جـذب حداکثـری کـه حکایـت از هـدف والاتـری داشـت؛ بـه مسـلمانان فرمودنـد کـه بگوییـد «أَلْیـوْمُ یـوْمُ الْمَرْحَمَـةِ؛ امـروز، روز مهربانـی و ترحـم اسـت.»

چنیـن روشـی در سـیره امیرالمؤمنیـن هـم مشـاهده می‌شـود. آن هنـگام کـه حضـرت در جنـگ جمـل بـر مـروان دسـت پیـدا کردنـد هرچنـد ایـن شـخص از دشـمن‌ترین افـراد بودنـد، ولـی امـام علـی از وی درگذشـت. همچنیـن آن حضـرت، بـر عبیدالله‌بن‌زبیـر کـه یکـی از سرسـخت‌ترین دشـمنانش بـود و بـه ایشـان آشـکارا ناسـزا می‌گفـت، دسـت یافتنـد و او اسـیر مسـلمانان شـد، ولـی وی نیـز مشـمول عفـو قـرار گرفـت. یـا سـعیدبن‌عاص نیـز پـس از واقعـه جمـل در مکـه بـه دسـت امـام علـی گرفتـار آمـد ولـی آن حضـرت بـه او سـخنی نگفـت و از او کنـاره گرفـت و هیچ‌کـس از شـرکت‌کنندگان در جنـگ جمـل و مـردم بصـره را مـورد مجـازات و قهـر خـود قـرار ندادنـد. جالـب این‌کـه نماینـده آن حضـرت، مکـرر در شـهر نـدا می‌داد: «هـر کـس کـه از میـدان گریختـه، تعقیـب نمی‌شـود. بـا مجروحـان کاری نیسـت و هیـچ اسـیری کشـته نخواهـد شـد و آن کـس کـه سـلاح خـود را بـر زمیـن گـذارد امـان خواهـد یافـت.» (امیـن، ۱۳۹۷، ص۳۴).

آنچه قابل‌برداشت است این‌که معصومین ابتدا ارشاد و توصیه می‌نماید، ولی هنگام فتنه و جنگ در مقابل مخلّین امنیت جامعه اسلامی محکم و بدون اغماض هستند، اما به‌محض این‌که رهبریت و مرکزیت دشمنان و اغتشاشگران از بین رفت؛ مانند فتح مکه یا جنگ جمل و یا نهروان دقیقاً هنگامی رهبران اصلی کشته یا اینکه مثل عایشه، دستگیر شدند، حضرت دیگر تعقیب و مجازات را متوقف می‌کردند.

۲-۲. عوامل و موانع سیاسی- اجتماعی تغییر رویکرد

در نظام‌های حقوقی و قضایی (به‌ویژه در حکومت‌های اقتدارگرا) جرایم امنیتی از اِعمال و دایره شمول نهادهای ارفاقی مرتبط با اقتضای تعقیب کیفری، استثناء می‌شوند و قاعده الزام به تعقیب کیفری با غلظت بیشتری در جرایم امنیتی جاری می‌شود. در تبیین چرایی این رویکرد بایستی به ماهیت سیاسی حکومت‌ها رجوع کرد. ماهیت قدرت سیاسی به‌گونه‌ای است که طبقه حاکم را به این باور می‌رساند که کوچک‌ترین توقف تعقیب و مجازات در قبال جرایم امنیتی، موجب اخلال در ارکان حکومتی خواهد شد؛ لذا حتی کشورهایی که مجازات اعدام را از زرادخانه کیفری خود حذف کرده‌اند، برای جرایم امنیتی سنگین (مانند خیانت به کشور) مجازات اعدام را اجرا می‌کنند.

عامل بعدی، مطالبه عامه در لزوم تعقیب و مجازات است. از نظر افکار عمومی، به دلیل ماهیت خشن و رعب‌آور جرم امنیتی، هر گونه کوتاهی از تعقیب مجرمین چنین جرایمی، از مسامحه گری بلاوجه قانونگذار، قاضی و ضابط در برخورد با پدیده مجرمانه و ناتوانی در برقراری نظم عمومی حکایت دارد. این رویکرد عوام‌گرایانه در مقابل سیاست جنایی علم‌گرا یا عقلانی تعریف می‌شود. «در عوام‌گرایی کیفری به‌جای پیروی از نتایج مطالعات و تحقیقات، بیش‌تر تحت‌تأثیر رسانه‌ها و توده‌ها و ملاحظات سیاسی، به‌طور احساسی و مقطعی به فشارهای ناشی از یک واقعه مجرمانه یا نهادهای سیاسی- حزبی

خاص، واکنش داده می‌شود.» (صدری‌خانلو، نجفی‌توانا و شاملو، ۱۴۰۱، ص۱۰۱) اندیشه عوام‌گرایی کیفری، بر مدل کنترل جرم از طریق دشمن‌مداری با مجرم تأکید دارد. «این نوع سیاست کیفری با آسیب‌رسانی به استلزامات ساختاریِ حقوق کیفری و حق‌هایِ اخلاقی تابعین حقوق کیفری، همراه است.» (قربان‌پور، ساداتی و جمادی، ۱۴۰۱، ص۱۴۳).

تأثیرپذیری نظام کیفری ایران از هر دو عامل سیاسی و اجتماعی ذکر شده غیرقابل انکار و کتمان است؛ لذا نتیجه محتوم این خواهد بود که در جرایم امنیتی ـ حتی سبک و ارتکاب‌یافته تحت‌تأثیر هیجانات حاکم بر جامعه ازسوی افراد عادی و غیروابسته به سرویس‌های جاسوسی، نظام الزامی‌بودن تعقیب حاکم باشد.

در این میان، معدود جلوه‌هایی از تخفیف مجازات به‌صورت معلق و مشروط بر وجود عذر همکاری، را می‌توان نمودی از فایده‌گرایی محسوب نمود. در طرف مقابل امّا نگاهی به موارد متعدد استثناءکردن جرایم امنیتی از نهادهای ارفاقی در ایران، بیانگر نوعی حکومت اقتدارگرا بوده که نشان می‌دهد قانونگذار حاضر نیست در جرایم امنیتی، نرمش به‌خرج دهد و از تعلیق تعقیب و اجرای مجازات متهمین صرف‌نظر کند.

استنادات قانونی نشان می‌دهد حتی اگر در جرایم امنیتی تخفیفی داده شود (مانند تبصره مادّه ۴۷ق.م.ا. ۱۳۹۲ و مادّه ۵۰۷ و تبصره مادّه ۵۱۲ق.م.ا. ـ تعزیرات مصوب ۱۳۷۵) این اقدام صرفاً در ازای پذیرش بزهکاری و همکاری مؤثر در کشف و اثبات جرایم امنیتی (تقویت رویکرد حاکمیت به جرایم امنیتی) است. به‌عبارتی این نرمش‌ها هم «به‌ظاهر» نرمش هستند و درواقع تهاجمی پنهان به سایر عناصر ضدامنیت و تقویت رویکرد امنیت‌مدار و معامله اتهام، به‌ازای تأمین امنیت بیشتر و خنثی‌سازی متهمین مقر و خواهان رأفت است.

ازمنظر حقوق تطبیقی در سایر کشورها هم کم‌وبیش عوامل و موانع

سیاسی یا اجتماعی مشاهده می‌شود. سیاست کیفری کشور فرانسه در مواجه با مجرمین سازمان‌یافته که ابراز ندامت و معرفی سایر شرکا را نمودند؛ مشابه رویکرد رویّه تقنینی کشورمان می‌باشد. بدین ترتیب که طبق مادّه ۲۲۲-۴۳ قانون جزای فرانسه: «هر شخصی که اقدام به ارتکاب جرایم مقرر در این بند [سازمان‌یافته] کرده باشد درصورتی‌که با اطلاع مقام اداری یا قضایی امکان جلوگیری ارتکاب جرم و شناسایی مرتکبین یا سایرین را فراهم کرده باشد از مجازات معاف است.» (Legifrance Website, 2023, p.11-16).

مانع دیگری که ممکن است به شکست سیاست تلفیقی منتهی شود عدم ضابطه‌مندی در لزوم یا ممنوعیت تعقیب و مجازات مصادیق مجرمانه امنیتی است. گذار از اصول الزام یا اقتضای تعقیب به‌سمت رویکرد تلفیقی نیازمند ضابطه دقیق است. نباید تصمیم دادستان با فرض اختیار تام و سلیقه‌ای‌بودن وی همراه باشد. در این راستا شاخصه‌هایی مثل ارزیابی پرونده شخصیت، اهمیت ادله له یا علیه متهم، لحاظ نمودن نفع عمومی در تعقیب یا عدم تعقیب و سایر مسائل مرتبط قابل اعتناء می‌باشد.

در واقع مقام تعقیب نه بر اساس مصلحت‌های فردی، بلکه باید بر اساس یک مصلحت عمومی تصمیم بگیرد. ضابطه‌مندبودن تعقیب باید توسط قانونگذار به‌گونه‌ای قابل‌ارزیابی پیش‌بینی شود تا دادستان‌ها در معرض اتهام برخورد گزینشی و سلیقه‌ای قرار نگیرند.

۲-۳. تغییر رویکرد نظام تقنینی و قضایی ایران به‌سمت نظام تلفیقی

به‌لحاظ سیر تطور قانونی در ایران «تا اصلاحات سال ۱۳۵۲ و الحاق مادّه ۴۰ مکرر به قانون آیین دادرسی کیفری ۱۲۹۰ شمسی، آشنایی با قاعده اقتضای تعقیب از سطح دکترین و تدریس در دانشکده‌های حقوق تجاوز نمی‌کرد و قاعده قانونی‌بودن تعقیب حاکم بود.» (آشوری، ۱۴۰۰، ص۱۸۵) پس از این تأسیس جدید قانونی، در سال ۱۳۵۶ مقنن در مادّه ۲۲ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری بر امکان صدور قرار تعلیق صحّه

گذاشت. البته همین مادّه ۲۲ نیز مشمول جرایم امنیتی نمی‌گردید.

هم‌زمان با تغییرات قانون آیین دادرسی کیفری ایران در سال ۱۳۹۲ طبق مواد ۸۱ و ۸۲ قانون مذکور، امکان ایجاد توقف یا تعلیق در تعقیب، فقط در جرایم تعزیری شش، هفت و هشت امکان‌پذیر گردید. البته به موجب بند «الف» مادّه ۴۷ قانون مجازات اسلامی بدان جهت که صدور حکم و اجرای مجازات در مورد جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور و شروع به آن‌ها قابل تعویق و تعلیق نیست؛ بنابراین اصل الزام نسبت به تعقیب کیفری جرایم امنیتی حاکم می‌باشد. حال این‌که با تأسی از نظام تلفیقی تعقیب به نظر ضرورت دارد، در برخی مصادیق جرایم امنیتی با صبغه هیجانی یا مواردی که مرکزیت فتنه از بین رفته است؛ تجدیدنظر نمود.

فرمان عفو و تخفیف مجازات گسترده متهمان و محکومان صادره ازسوی مقام معظم رهبری(مدّ ظله‌العالی) در مورخ ۱۴۰۱/۱۱/۱۶ مؤید و نمونه‌ای بر پذیرش نظام تلفیقی تعقیب کیفری در جرایم امنیتی است. این حکم حکومتی در پی نامه رئیس قوه قضائیه صادر گردید و متعاقب آن، تعقیب کیفری بسیاری از متهمان و محکومان اغتشاشات پاییز ۱۴۰۱ متوقف شد. در این رابطه مرتکبین برخی از جرایم مانند اجتماع و تبانی دو نفر یا بیشتر برای ارتکاب اقدامات ضد امنیّت داخلی یا خارج کشور (موضوع مادّه ۶۱۰ قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵) که از جمله جرایم مشهود امنیتی می‌باشند؛ مشمول حکم قرار گرفتند. (ر.ک: دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۱۱/۱۶).

عفو عمومی معمولاً در هنگامه انقلابات سیاسی و بحران‌های شدید اجتماعی وقوع می‌یابد. حق عفو عمومی متعلق به جامعه است؛ لذا جامعه می‌تواند بنا به مصالح و مقتضیات از تعقیب مجرمان و حتی از اجرای مجازات مقرر درباره آنان صرف‌نظر بکند. (نوربها و شیری، ۱۴۰۱، ص۴۹۶) پیشینه استفاده از فرمان «عفو عمومی» در تاریخ کشور ما به فرمان عفو

عمومی محمدعلی شاه در ۱۸ ربیع‌الثانی ۱۳۲۷ هجری قمری باز می‌گردد.

مورد دیگر از فرمان عفو عمومی در تاریخ ۲۸ شهریورماه ۱۳۲۰ هجری خورشیدی، یعنی درست سه روز پس از استعفای رضاشاه و انتصاب فرزند او، در تاریخ ثبت شده است. متن فرمان ابلاغی به وزیر وقت دادگستری بدین شرح بود: «نظر به مادّه ۵۵ قانون کیفر عمومی، به‌موجب این فرمان به دولت اجازه داده می‌شود که بزهکاران سیاسی و همچنین غیرسیاسی را که قانوناً بخشودگی و تخفیف را مطابق مقررات قانون درباره آنها اجرا نماید و نسبت یکسانی هم که برای بخشودگی آنها طبق مادّه ۵۴ قانون کیفر عمومی تصویب قانون خاصی ضرورت دارد، وزارت دادگستری فوراً لایحه آن را تهیه و به مجلس شورای ملی پیشنهاد نموده، پس از تصویب به‌موقع اجرا گذارند.» اگرچه حکم شاه صراحتاً دستور به آزادی زندانیان داده بود اما اوضاع کشور در آن زمان به شکلی بود که این فرمان اجرایی نشد. پس از آن، حتی بسیاری دیگر روانه زندان شدند. (بهرام‌غفاری، ۱۳۹۹، ص۳).

نمونه دیگر از فرمان عفو عمومی در دوره پس از انقلاب اسلامی که جرایم امنیتی را شامل می‌شد؛ لایحه قانونی رفع آثار محکومیت‌های سیاسی سال ۱۳۵۸ بود. بر این اساس: «محکومیت کلیه کسانی به‌عنوان اتهام اقدام علیه امنیت کشور و اهانت به مقام سلطنت و ضدیت با سلطنت مشروطه و اتهامات سیاسی دیگر تا تاریخ ۱۳۵۷/۱۱/۱۶ به حکم قطعی شده‌اند کان لم یکن تلقی می‌گردد و کلیه آثار تبعی محکومیتهای مزبور موقوف الاجرا خواهد بود.»

در نظام حقوقی کنونی ایران عفو عمومی تنها با تصویب قانون در مجلس شورای اسلامی ممکن خواهد بود و آنچه در اختیار رهبری است، عفو خصوصی است. (آشوری، ۱۴۰۰، ص۳۶۱) عفو خصوصی موضوع مادّه ۹۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ شامل محکومان قطعی می‌شود. در همین رابطه بند ۱۱ اصل ۱۱۰ قانون اساسی نیز بیان داشته «عفو یا

تخفیف مجازات محکومین در حدود موازین اسلامی پس از پیشنهاد رئیس قوه قضاییه» از وظایف و اختیارات رهبری است. البته همانگونه که اشاره شد؛ فرمان رهبری در عفو متهمان و محکومان در ناآرامی‌های سال ۱۴۰۱ (پس از فوت خانم مهسا امینی) از حیث حقوقی ماهیت عفو خصوصی را ندارد. زیرا بر اساس مادّه ۹۶، عفو خصوصی مربوط به کسانی است که محکومیت آنان قطعی شده باشد، اما در فرمان اخیر حتی کسانی که هنوز به اتهاماتشان رسیدگی نشده نیز مورد عفو قرار گرفتند.

از طرف دیگر ذیل مواد ۹۷ و ۹۸ قانون مزبور، در تشریح ویژگی عفو عمومی تصریح شده عفو عمومی در جرایم تعزیری تعقیب و دادرسی را موقوف نموده و آثار محکومیت را زائل می‌کند. با توجه به این موارد چون، مجلس برای فرمان عفو عمومی سال ۱۴۰۱ مصوبه‌ای نداشته لذا ننن صادر نشده لذا این حکم بر اساس بند ۱۱ اصل ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی معتبر است.

«باید عفو رهبری در مورد ناآرامی‌های سال ۱۴۰۱ را در قالب «حکم حکومتی» تفسیر کرد. البته عدم پیش‌بینی قوانین عادی، نافی وجود اختیارات ولایت مطلقه فقه ناشی از قانون اساسی برای رهبری (حکم حکومتی) نیست زیرا موضوع احکام حکومتی می‌تواند عفو عمومی یا خصوصی متهمان یا محکومان باشد.» (وبگاه خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۴۰۲/۱۱/۱۶) به بیان دیگر

هرچند شایسته است حتی قانون عادی نیز وجود چنین اختیاری را تأیید کند تا زمینه اختلاف‌نظر در ماهیت و حتی مشروعیت چنین احکامی رفع شود.

لذا فرمان عفو رهبری را باید در قالب «حکم حکومتی» تفسیر کرد. فرمان عفو عمومی امام خمینی در آستانه نوروز سال ۱۳۵۹ نیز از همین سنخ بوده است.

البته برخی عناوین جرایم امنیتی مستوجب حد مانند محاربه، افساد فی‌الارض، بغی و نیز ارتکاب جاسوسی به نفع اجانب، ارتکاب تخریب و احراق عمده تأسیسات دولتی، نظامی و عمومی و عدم عضویت و وابستگی

در گروهک‌های معاند و براندازد؛ جزء استثنائات حکم حکومتی محسوب می‌شوند؛ لذا مطابق مفاد حقوق اسلامی و موازین قانونی ایران، این جمع‌بندی حاصل می‌گردد در مورد مصادیق ذکر شده، نظام الزامی‌بودن تعقیب حاکم است، ولی در خصوص تعداد دیگری از عناوین جرایم کم‌اهمیت‌تر ـ ولو در شمار جرایم امنیتی هستند ـ امّا بنا به ملاحظات نظم عمومی و مصالح ملّی مشمول توقف تعقیب و مجازات کیفری قرار می‌گیرد.

بنابراین، فرمان عفو مذکور را می‌توان مؤیدی بر امکان تغییر رویکرد در تعقیب جرایم امنیتی دانست و شایسته است که نظام عدالت کیفری نیز در راستای این رویکرد توأم با رأفت اسلامی، به‌سوی بازنگری و اصلاح قوانین گام بردارد.

نتیجه

رویّه قانونگذاران در برابر جرایم ارتکابی، مبنا قراردادن اتخاذ یکی از دو راهبرد «مقتضی یا متناسب‌بودن تعقیب» و یا «قانونی یا الزامی‌بودن تعقیب» است. کشورهای مختلف در مورد جرایم امنیتی غالباً تابع اصل الزامی‌بودن تعقیب و اعمال مجازات هستند. نظام عدالت کیفری ایران نیز از این قاعده تبعیت کرده و کم‌ترین بهره را از تلفیق دو راهبرد مذکور برده است. این امر باعث گردیده که جرایم امنیتی همیشه به‌عنوان اولین و در دسترس‌ترین گزینه، از دایره شمول نهادهای ارفاقی مرتبط با اقتضای تعقیب کیفری، استثناء شوند.

چرایی این رویّه تا حد زیادی، ریشه در ماهیت قدرت سیاسی و ساختار حکومت‌ها دارد. به‌نحوی‌که گویی یک جبر تاریخی، اجتماعی و سیاسی قانونگذاران را به‌سمت پذیرش رویکردهای مبتنی بر تسامح صفر در جرایم امنیتی سوق داده است. به‌نظر می‌رسد که نوعی از عوام‌گرایی کیفری تشدیدکننده این نظریات و رویکردها بوده است.

درحالی‌که اسلام، مصلحت جامعه را بر عقاید به‌ظاهر عوام‌گرایانه ترجیح می‌دهد. نمونه‌های زیادی تلفیق اصول اقتضاء و الزام تعقیب کیفری در جرایم امنیتی (علیه حکومت و جامعه) در فقه و تاریخ اسلام موجود است. شاخصه‌هایی در این راستا قابل احصاء است که از مهم‌ترین آن می‌توان به پیشینه مثبت افراد، پذیرش توبه و اعمال عفو عمومی با هدف جذب حداکثری و در هنگامه ظفرمندی عمومی و بازگشت آرامش به جامعه به‌ویژه در مورد جرایم کم‌اهمیت با صبغه هیجانی یا مرتکبین جوان و فاقد سوءسابقه اشاره کرد. متأسفانه در شرایط کنونی، حقوق موضوعه از حقوق اسلامی و فقهی فاصله گرفته است. وضعیت مجرمین جرایم امنیتی «حدی» (مانند محاربه و بغی) که مطابق فقه و شرع مبین اسلام در قوانین جاری تدوین یافته است، از حیث امکان برخورداری از معافیت از تعقیب کیفری یا تحمل مجازات، به‌مراتب ارفاقات بیشتری نسبت به مرتکبین جرایم امنیتی مستوجب تعزیر دارد.

در برخی از جرایم و در خصوص برخی از متهمین نه فقط بر تعقیب متهم اثر سودمندی مترتب نیست، بلکه اتخاذ یک سیاست جنایی کارآمد ایجاب می‌کند که مسؤولان قضایی طی شرایطی به‌طور موقت از تعقیب برخی متهمان اجتناب ورزند. گاه اوضاع‌واحوال و شرایط حاکم بر ارتکاب جرم به‌گونه‌ای است که نشان می‌دهد مرتکب برای نخستین بار و تحت تأثیر عوامل جرم‌زای پیرامون خود (به‌ویژه در جرایم امنیتی توسط مجرمین احساسی) دست به ارتکاب جرم زده، زیان‌دیده از جرم شکایتی نداشته یا بعداً گذشت کرده و آثار و نتایج جرم بر نظم عمومی نیز اندک و قابل مسامحه است. در چنین شرایطی آثار نامطلوب تعقیب و مجازات متهم از جمله آلوده‌شدن وی به محیط جرم‌زای زندان و ایجاد حس انتقام‌جویی جامعه از او، ممکن است بیش از فواید و مزایای آن باشد.

هنوز برای بسیاری از اشخاص، ترس از تعقیب کیفری، بازدارنده‌تر از

خود تعقیب کیفری است. تعلیق تعقیب متهم در مرحله پلیسی و عدم اعزام متهم به دادسرا و مراجع قضایی که بیشتر در نظام‌های کامن‌لا مشاهده می‌شود صرف‌نظر از مزایای درگیر نکردن دستگاه قضائی و کاهش مشغله آن، تا حدی با هدف حفظ جایگاه رعب‌آور تعقیب کیفری در اذهان عمومی بوده است. اجرای دیدگاه‌های مبتنی بر پذیرش نظام تلفیقی، در برخی از جرایم امنیتی، تا حدود زیادی می‌تواند به بازدارندگی ناشی از ترس از تعقیب (سابقه‌دارشدن) کمک کند. البته در این راستا علاوه بر بازنگری و اصلاح قوانین، نیاز است دستگاه‌های تأمین‌کننده امنیت به لحاظ کیفی ارتقاء و شایستگی لازم را کسب نمایند.

نتیجه اتخاذ این رویکرد اولاً احساس تعلق خاطر بیشتر آحاد جامعه به اهداف عالیه حاکمیت است. ثانیاً تغییر و اصلاح نگرش نظام افکار عمومی بین‌المللی، نسبت به ایران می‌باشد. بدین ترتیب که کاهش آمار متهمین و محکومین جرایم امنیتی، از حیث وجهه بین‌المللی، موجب تقویت اعتبار و جایگاه نظام جمهوری اسلامی ایران در رعایت شاخص‌های مربوط به حقوق بشر خواهد بود. ثالثاً تسری عذر همکاری و پذیرش توبه در اغلب جرایم امنیتی، نه به‌عنوان عامل مخففه مجازات، بلکه به‌عنوان عاملی برای تعلیق تعقیب، می‌تواند شروع مناسبی برای گذار از دیدگاه‌های امنیت‌مدار به‌سوی دیدگاه جامعه‌مدار و مصلحت‌مدار توأم با رأفت اسلامی باشد.

حکم مورخ ۱۴۰۱/۱۱/۱۶ عفو و تخفیف مجازات گسترده متهمان و محکومان صادره ازسوی مقام معظم رهبری(مدّ ظله‌العالی) و فرمان عفو عمومی امام خمینی در آستانه نوروز سال ۱۳۵۹ را می‌توان مؤیدی بر امکان تغییر رویکرد قوانین کشور برشمرد؛ بنابراین بازنگری و اصلاح قوانین و مقررات از حیث تعیین رفتار و مرتکب رفتار، تعریف ضابطه شفاف با رعایت منافع جامعه در تأمین امنیت و نیز مصالح افراد در رعایت حقوق فردی مورد پیشنهاد است.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سهم نویسندگان در پژوهش

تمام نویسندگان در طراحی، اجرا و نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند و محتوای نهایی مقاله را تأیید می‌کنند.

تضاد منافع

نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منافعی در ارتباط با این مقاله وجود ندارد.

منابع فارسی و عربی

آلت مئس، فرانسواز. (۱۳۸۵). قراردادی‌کردن حقوق کیفری؛ افسانه یا واقعیت (ترجمه رضا فرج‌الهی). *مجله حقوقی دادگستری*، (۵۴)، ۱۶۵—۱۸۸.

ابن‌ابی‌الحدید، عبدالحمید. (۱۴۰۴ق). *شرح نهج‌البلاغه* (ج. ۱۷، چ ۳). قم: انتشارات آیت‌الله مرعشی نجفی.

ابن‌هشام، عبدالملک. (۱۴۱۰ق). *السیرة النبویة* (ج. ۲، چ ۲). بیروت: مصطفوی.

امین، سیدمحسن. (۱۳۹۷). *سیره معصومان* (ترجمه علی حجتی کرمانی، ج. ۳). تهران: انتشارات سروش.

آشوری، محمد. (۱۴۰۰). *آیین دادرسی کیفری* (ج. ۱، چ ۲۳). تهران: انتشارات سمت.

بهرام‌غفاری، احسان. (۱۳۹۹، ۱۵ شهریور). فرمان عفو عمومی شاه جوان. *روزنامه همشهری*.

پرادل، ژان. (۱۳۹۳). *حقوق کیفری شورای اروپا* (ترجمه محمد آشوری). تهران: انتشارات خرسندی.

ترمذی، ابی‌عیسی. (۱۴۲۱ق). *سنن الجامع الصحیح و هو سنن الترمذی* (*کتاب الحدود*) (ج. ۴). بیروت: دارالحدیث.

تمیمی آمدی، عبدالواحد. (۱۳۹۵). *غررالحکم و دررالکلم* (ترجمه محسن غرویان). قم: پیرامید.

جواد، علی. (۱۴۲۲ق). *المفصل فی تاریخ العرب قبل الإسلام* (ج. ۱۷). بیروت: دارالساقی.

جیربورگ، نیلز، نوبهار، رحیم، و نوبهار، فاطمه. (۱۳۹۰). جرم‌انگاری همچون آخرین چاره. *مجله تحقیقات حقوقی*، (۵۳)، ۳۸۲—۴۰۵.

حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی، صالحی، محمدخلیل، و مرادی حسن‌آبادی، محسن. (۱۳۹۶).

موقعیت‌داشتن تعقیب در نظام کیفری ایران با نگاه تطبیقی. *فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری*، (۱۳)، ۵۷—۸۴.

حرّانی، حسن‌بن‌علی. (۱۳۷۸). *تحف‌العقول* (ترجمه بهزاد جعفری). تهران: مکتبة الصدوق.

حسینی، سیدمحمد. (۱۳۹۴). *سیاست جنایی در اسلام و جمهوری اسلامی ایران* (چ ۴). تهران: انتشارات سمت.

حیدری، علی‌مراد. (۱۳۹۴). چالش‌های سیاست کیفری ارفاقی قانون مجازات اسلامی در برابر جرایم سبک. *فصلنامه حقوق اسلامی*، (۴۵)، ۱۵۹—۱۸۵.

رمضانی نوری، محمود، و صادقی زیازی، حاتم. (۱۳۸۸). *فرهنگ حقوقی*. تهران: چاپ بهینه.

زرشگی، محمد. (۱۴۰۲). حقوق اسیران جنگی در رویکرد پیامبر اکرم؛ از نظر تا عمل با تأکید بر موازین حقوق بشردوستانه در اسلام. *فصلنامه علمی مطالعات حقوق بشر اسلامی*، (۱)، ۱۰۹—۱۳۱.

سید رضی، ابوالحسن محمدبن‌حسین. (۱۳۹۷). *نهج‌البلاغه* (ترجمه محمد دشتی، چ ۱۴). تهران: الهادی.

صدری‌خانلو، علی، شاملو، باقر، و نجفی توانا، علی. (۱۴۰۱). مبانی عوام‌گرایی کیفری و پیامدهای آن در سیاست جنایی. *نشریه کارآگاه*، (۵۹)، ۱۰۰—۱۲۱.

طوسی، محمدبن‌حسن. (۱۴۲۸ق). *المبسوط فی فقه الإمامیه* (ج. ۵). قم: مؤسسه نشر اسلامی.

طویلی، مهدی. (۱۴۰۲). *اصل اقتضای تعقیب کیفری در حقوق ایران و انگلستان*. تهران: حقوق یار.

علامه حائری، علی. (۱۳۸۷). *زندگانی سیاسی امام علی*. قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.

قربان‌پور، حمید، ساداتی، سیدمحمدمهدی، و جمادی، علی. (۱۴۰۱). نقد پدیده عوام‌گرایی کیفری با تأکید بر رویکرد نظام عدالت کیفری ایران. *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای فقه ۲*، (۶)، ۱۴۲—۱۶۰.

مصدق، محمد. (۱۳۹۹). *آیین دادرسی کیفری* (چ ۲). تهران: انتشارات جنگل.

مطهری، مرتضی. (۱۳۹۳). *مجموعه آثار* (ج. ۲۴، چ ۲). تهران: انتشارات صدرا.

معین، محمد. (۱۳۷۱). *فرهنگ فارسی* (ج. ۱، چ ۸). تهران: انتشارات امیرکبیر.

منتظری، حسینعلی. (۱۳۸۸). *حکومت دینی و حقوق اسلام* (چ ۲). تهران: انتشارات گواهان.

موسوی مجاب، سیدداُرید، و مرادی، فرزانه. (۱۳۹۴). مطالعه تطبیقی نهاد دادوستد اتهام در نظام کامن‌لا و حقوق نوشته. *نشریه اندیشه‌های حقوق کیفری*، (۱)، ۱—۱۸.

مهرا، نسرین. (۱۳۸۶). کیفر و چگونگی تعیین آن در فرایند کیفری انگلستان؛ با تکیه بر کارکردهای کیفری. *دوفصلنامه علمی- پژوهشی تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی*، (۴۵)، ۴۹—۹۶.

مؤسسه تحقیقاتی حضرت ولیّ عصر(عج). (۱۴۰۲، ۲ دی). *جنگ بدر در دریای اندیشه*. بازیابی‌شده از www.ganjineh.valiasr-aj.com.

نجفی، محمدحسن. (۱۳۹۷). *جواهر الکلام في شرح شرائع الإسلام* (ج. ۲۱، چ ۷). بیروت: دار إحیاء التراث العربي.

نوربها، رضا، و شیری، عباس. (۱۴۰۱). *زمینه حقوق جزای عمومی* (چ ۳). تهران: نشر میزان.

منابع لاتین / انگلیسی

Alix ,J .(2007) .Quels visages pour le parquet en France ?In C .Lazerges) Ed ,(.*Figures du parquet* (pp. 534). PUF.

Ashworth, A. (2022). *Principles of Criminal Law* (10th ed.). Oxford University Press.

Cole, G. F., & Smith, C. E. (2005). *Criminal Justice in America* (4th ed.). Wadsworth.

Guinchard, S., & Buisson, J. (2008). *Procédure pénale* (4e éd.). Éditions Litec.

Jehle, J.-M., Wade, M., & Elsner, B. (2008). Prosecution and diversion within criminal justice systems in Europe: Aims and design of a comparative study. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 14(2–3), 95.

Lazerges, C. (2003). *La dérive de la procédure pénale*. Université Paris 1, Panthéon-Sorbonne.

Legifrance Website. (2023, November 16). *Code pénal / Code de procédure pénale*. Retrieved from www.legifrance.gouv.fr.

Pradel, J., & Danti-Juan, M. (2020). *Manuel de droit pénal spécial* (8e éd.). Thomson Learning Academic Center.

Valette, V. (2005). *Procédure pénale*. Ellipses.

Worrall, J. L., & Nugent-Borakove, M. E. (2008). *The Changing Role of the American Prosecutor*. State University of New York Press.

References

Alix ‚Julie" .Quels visages pour le parquet en France "?In *Figures du parquet*, edited by Christine Lazerges. Paris: PUF, 2007.

Allameh Ha'eri, Ali. *Political Life of Imam Ali*. Qom: Tebyan Cultural and Information Institute, 2008. [In Persian]

Alt-Maes, Françoise. "Contractualization of Criminal Law: Myth or Reality." Translated by Reza Farajollahi. *Dadgostari Law Journal*, No. 54, Spring 2006, pp. 165–188. [In Persian]

Amin, Seyyed Mohsen. *Seerah of the Infallibles* [Sīrat al-Ma'ṣūmīn]. Translated by Ali Hojjati Kermani. Vol. 3. Tehran: Soroush Publications, 2018. [In Persian]

Ashouri, Mohammad. *Criminal Procedure*. Vol. 1, 23rd ed. Tehran: SAMT Publications, 2021. [In Persian]

Ashworth, Andrew. *Principles of Criminal Law*. 10th ed. Oxford: Oxford University Press, 2022.

Bahram-Ghaffari, Ehsan. "The Young Shah's General Amnesty Decree." *Hamshahri Newspaper*, September 5, 2020. [In Persian]

Cole, George F., and Christopher E. Smith. *Criminal Justice in America*. 4th ed. Belmont: Wadsworth, 2005.

Ghorbanpour, Hamid, Seyyed Mohammad Mehdi Sadati, and Ali Jamadi. "Critique of the Phenomenon of Penal Populism with Emphasis on the Iranian Criminal Justice System Approach." *Quarterly of Interdisciplinary Jurisprudential Studies 2*, No. 6, May 2022, pp. 142–160. [In Persian]

Guinchard, Serge, and Jacques Buisson. *Procédure pénale*. 4th ed. Paris: Litec, 2008.

Haji Dehabadi, Mohammad Ali, Mohammad Khalil Salehi, and Mohsen Moradi Hasanabadi. "Prosecutorial Discretion in the Criminal System of Iran with a Comparative Approach." *Criminal Law Doctrines Quarterly*, No. 13, Spring & Summer 2017, pp. 57–84. [In Persian]

Harrani, Hassan ibn Ali. *Tuhaf al-Uqul*. Translated by Behzad Jafari. Tehran: Maktabat al-Saduq, 1999. [In Persian]

Hazrat Vali-e-Asr Research Institute. "The Battle of Badr in the Sea of Thought." Retrieved from www.ganjineh.valiasr-aj.com, December 23, 2023. [In Persian]

Heidari, Ali-Morad. "Challenges of Lenient Criminal Policy of the Islamic Penal Code Against Minor Offenses." *Islamic Law Quarterly*, No. 45, July 2015, pp. 159–185. [In Persian]

Hosseini, Seyyed Mohammad. *Criminal Policy in Islam and the Islamic Republic of Iran*. 4th ed. Tehran: SAMT Publications, 2015. [In Persian]

Ibn Abi al-Hadid, Abd al-Hamid. *Sharh Nahj al-Balagha*. Vol. 17, 3rd ed. Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Publications, 1984. [In Arabic]

Ibn Hisham, Abd al-Malik. *Al-Seerah al-Nabawiyyah*. Vol. 2, 2nd ed. Beirut: Mostafavi, 1990. [In Arabic]

Jareborg, Nils, Rahim Nobahar, and Fatemeh Nobahar. "Criminalization as a Last Resort." *Journal of Legal Research*, No. 53, May 2011, pp. 382–405. [In Persian]

Jawad, Ali. *Al-Mufassal fi Tarikh al-Arab Qabl al-Islam*. Vol. 17. Beirut: Dar al-Saqi, 2001. [In Arabic]

Jehle, Jörg-Martin, Marianne Wade, and Beatrix Elsner. "Prosecution and Diversion within Criminal Justice Systems in Europe: Aims and Design of a Comparative Study." *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 14, No. 2-3, September 2008, p. 95.

Lazerges, Christine. "La dérive de la procédure pénale." Université Paris 1, Panthéon-Sorbonne, 2003.

Légifrance Website. "Code pénal / Code de procédure pénale." Retrieved from www.legifrance.gouv.fr, November 16, 2023.

Mehra, Nasrin. "Punishment and Its Determination in the Criminal Process of England: Relying on Criminal Functions." *Shahid Beheshti University Legal Research Journal*, No. 45, Spring & Summer 2007, pp. 49–96. [In Persian]

Moin, Mohammad. *Persian Dictionary*. Vol. 1, 8th ed. Tehran: Amirkabir Publications, 1992. [In Persian]

Montazeri, Hossein-Ali. *Religious Government and Islamic Rights*. 2nd ed. Tehran: Govahan, 2009. [In Persian]

Mosaddegh, Mohammad. *Criminal Procedure*. 2nd ed. Tehran: Jangal Publications, 2020. [In Persian]

Motahhari, Morteza. *Collected Works*. Vol. 24, 2nd ed. Tehran: Sadra, 2014. [In Persian]

Mousavi Mojab, Seyyed Dorayd, and Farzaneh Moradi. "Comparative Study of Plea Bargaining in Common Law and Civil Law Systems." *Criminal Law Thoughts Journal*, No. 1, Winter 2015, pp. 1–18. [In Persian]

Najafi, Muhammad Hasan. *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i' al-Islam*. Vol. 21, 7th ed. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 2018. [In Arabic]

Nourbaha, Reza, and Abbas Shiri. *Fundamentals of General Criminal Law*. 3rd ed. Tehran: Mizan Publications, 2022. [In Persian]

Pradel, Jean. *Criminal Law of the Council of Europe*. Translated by Mohammad Ashouri. Tehran: Khorsandi Publications, 2013. [In Persian]

Pradel, Jean, and Michel Danti-Juan. *Manuel de droit pénal spécial*. 8th ed. Paris: Cujas / Thomson Learning Academic Center, 2020.

Ramezani Nouri, Mahmoud, and Hatam Sadeghi Ziyazi. *Law Dictionary*. Tehran: Behineh Print, 2009. [In Persian]

Sadri-Khanlou, Ali, Bagher Shamloo, and Ali Najafi Tavana. "Foundations of Penal Populism and Its Consequences in Criminal Policy." *Karagah Journal*, No. 59, Summer 2022, pp. 100–121. [In Persian]

Sharif al-Radi, Abu al-Hasan Muhammad ibn al-Husayn. *Nahj al-Balagha*. Translated by Mohammad Dashti. 14th ed. Tehran: Al-Hadi, 2018. [In Persian]

Tamimi Amidi, Abd al-Wahid. *Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim*. Translated by Mohsen Gharavian. Qom: Pyramids, 2016. [In Persian]

Tavili, Mehdi. *The Principle of Prosecutorial Discretion in Iranian and English Law*. Tehran: Hoqooghyar, 2023. [In Persian]

Tirmidhi, Abu 'Isa. *Sunan al-Jami' al-Sahih (Sunan al-Tirmidhi)*. Vol. 4. Beirut: Dar al-Hadith, 2000. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn al-Hasan. *Al-Mabsut fi Fiqh al-Imamiyyah*. Vol. 5. Qom: Islamic Publication Institute, 2007. [In Arabic]

Valette, Vanessa. *Procédure pénale*. Paris: Ellipses, 2005.

Worrall, John L., and M. Elaine Nugent-Borakove. *The Changing Role of the American Prosecutor*. Albany: State University of New York Press, 2008.

Zaresgi, Mohammad. "The Rights of Prisoners of War in the Approach of the Prophet Muhammad: From Theory to Practice with Emphasis on Humanitarian Law Standards in Islam." *Scientific Quarterly of Islamic Human Rights Studies*, No. 1, Autumn 2023, pp. 109–131. [In Persian]